

משולחנה של הפסיכולוגית הארצית במשרד החינוך

חווה פרידמן

שירות פסיכולוגי חינוכי ותוכניות לאומיות "הילכו שניים יחדיו בלתי עם נועדו?" (עמוס, ג' 3)

האם המילים הבאות מוכרות לך? "אחראי מענה", "רכז מוגנות", "מנחה מנחים", "רכז חוסן חינוך"... מילים אלה הן רק סוג אחד של ביטוי לנוכחותה של מדיניות חדשה המציבה במרכז תשומת הלב והמאמץ הממשלתי את צרכיהם של ילדים בסיכון, אם בשל סיבות סביבתיות ואם בשל מאפיינים התפתחותיים, או שתי האטיולוגיות גם יחד. התוכניות הלאומיות הפכו בשנים האחרונות לחלק בלתי נפרד מהנוף העירוני של רבות מהרשויות המקומיות בישראל. המילים החדשות מייצגות פונקציות חדשות ברמת המערכת החינוכית וברמה העירונית גם יחד. מהי הזיקה בין תוכניות לאומיות לשירות הפסיכולוגי חינוכי? טרם נפנה לשאלה זו, אציג תחילה מקרא תמציתי של התוכניות*:

1. התוכנית הלאומית לילדים ובני נוער בסיכון (תוכנית שמיד)

בהתבסס על אתר התוכנית:

<http://www.molsa.gov.il/MisradHarevacha/HomePageMenu/ProjectShmid>

התוכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון נועדה לחולל שינויי מקיף בהתמודדות של החברה הישראלית עם ילדים ונוער בסיכון ומשפחותיהם.

מטרת התוכנית: צמצום היקף הסיכון בקרב ילדים ובני נוער

השותפים: שישה משרדי ממשלה חברו יחד על מנת ליישם את החלטת ליישום המלצות הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ונוער בסיכון ובמצוקה – ועדת שמיד.

משרד הרווחה והשירותים החברתיים מוביל ומתכלל את התוכנית בשותפות עם: משרד החינוך, משרד הבריאות, קליטת העלייה בטחון הפנים ותמ"ת. בנוסף שותפים בתוכנית מרכז השלטון המקומי וג'וינט ישראל, המשתתפת ביישום המרכיב לגיל הרך – "התחלה טובה".

ההגדרה של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה על פי התוכנית: "ילדים בגילאי לידה עד 18 שנים החיים במצבים המסכנים אותם במשפחתם ובסביבתם, וכתוצאה ממצבים אלו נפגעה יכולתם לממש את זכויותיהם עפ"י האמנה לזכויות הילד בתחומים הבאים:

קיום פיזי, בריאות והתפתחות

השתייכות למשפחה

למידה ורכישת מיומנויות

רווחה ובריאות רגשית
השתייכות והשתתפות חברתית
הגנה מפני אחרים מפני התנהגויות מסכנות שלהם עצמם

מרחב היישום: התוכנית מיושמת ב- 67 יישובים (כולל אגדי יישובים), שנבחרו על פי קריטריונים סוציו-אקונומיים ומתוך שאיפה לסייע במיוחד לקבוצות אוכלוסיה מוחלשות ייחודיות. בהתאם להגדרה זו נבנה "סרגל סיכון" על פיו ניתן יהיה לערוך מיפוי של הילדים הנמצאים בסיכון בכל ישוב. זו הפעם הראשונה בה נערך מיפוי משותף לכלל אנשי המקצוע העוסקים בילדים ונוער בסיכון על בסיס הגדרה משותפת ואחידה ובעזרת כלים אחידים ומוחשבים (בסיוע מכון ברוקדייל ותהיל"ה). במסגרת המיפוי אותרו ביישובי התוכנית 151,000 ילדים במצבי סיכון שונים, המהווים 16% מכלל אוכלוסיית הילדים ובני הנוער ביישובים אלה.

מתוך נתוני המיפוי: בחלוקה על פי גיל: 31% בגילאים בין לידה לגיל 5, 38% בגילאי 6-11,

31% גילאי 12-17; בחלוקה על פי קבוצות באוכלוסייה: 29% יהודים ותיקים, 46% מגזר ערבי, 10% עולים, 15% חרדים.

תקציב רב-שנתי בין משרדי המבטא שיווי בסדרי עדיפויות: היקף התקציב לכלל התוכנית בהבשלה מלאה 155 מיליון שקלים לשנה. התקציב משותף לכלל המשרדים. כל המשאבים מיועדים לפיתוח מענים בקהילה.

ספר פרויקטים: פר פרויקטים – משרדי הממשלה השותפים הציעו "סל תכניות ופעולות" הרלוונטיים לתחומי החיים ולקבוצות הגיל והאוכלוסייה בהם מבקשת התכנית לטפל. כל רשות מקומית בחרה מסל זה את התכניות המותאמות לילדים בסיכון שאותרו ביישוב.

2. עיר ללא אלימות

מתוך אתר התוכנית:

<http://www.cwv.gov.il/Pages/default.aspx>

"התכנית הלאומית 'עיר ללא אלימות', נבחרה לשמש תכנית דגל של מדינת ישראל ושל המשרד לביטחון הפנים בתחום ההתמודדות עם התנהגות אנטי-חברתית, אלימות, עבריינות ופשעה.

כלל התכניות, הפרויקטים, הפעולות והמאמצים שנעשים ברמת הרשות המקומית בנושא יפעלו תחת המסגרת והמטריה של התכנית. התכנית ברשות מופעלת בהובלת ראש הרשות ובשותפות בין כל הארגונים והמנגנונים הפועלים בעיר בתחום (אכיפה, רווחה, חינוך, קליטה ועוד).

מטרת התכנית: להגביר את תחושת הביטחון האישי של התושבים, באמצעות הקמת מערך מתואם ואפקטיבי (בהובלתו של ראש הרשות) אשר מחבר את כלל המאמצים האזרחיים עם כלל המאמצים המשטורתיים בנושא.

* תיאורי התוכניות לקוחים מתוך מידע הניתן לציבור באתרים הרשמיים של התוכניות.

הבריאות. שותפים: משרד החינוך, משרד הרווחה, משרד הקליטה, משרתת ישראל, צה"ל, אשלים – ג'וינט.

מרחב היישום: התוכנית כוללת שבע אסטרטגיות להתמודדות עם סיכון לאובדנות, המתבססות על ידע מהארץ ומן העולם בתחום זה. מהלך החלוץ של התוכנית יוצא השנה לדרך בשלושה יישובים: רחובות, רמלה וכפר כנא. במסגרת הפיילוט הנוגע לתלמידים, תתבצענה ארבע פעולות מרכזיות: הסברה, הכשרת שומרי סף, תגבור מערך בריאות הנפש וקיום רצף טיפולי בין שירות פסיכולוגי חינוכי לבין מערך בריאות הנפש.

ארבע התוכניות הלאומיות הללו מייצגות מדיניות שבמרכזה ההתמודדות עם הסיכון בחייהם של ילדים ובני-נוער בישראל שמקורותיו: סיכון התפתחותי-סביבתי, אלימות, מצבי טראומה וסיכון לאובדנות. העובדה שמדובר בתוכניות לאומיות מייצגת את האחריות שנוקטת ממשלת ישראל לנושאים חברתיים אלה וההחלטה להקדיש להם תוכניות פעולה ובצידם משאבים. אפשר היה לנתח מגמה זו מנקודות מבט שונות. שתי הבולטות שבהן:

א. "לבנת היסוד" היא הרשות המוניציפאלית: האחריות בכל התוכניות מועברת מהרובד הממשלתי אל הרובד העירוני. מוטת הכוח וההשפעה עוברת למעשה לרשויות המוניציפאליות ועומדת בפניהן ההזדמנות להתוות את הטיפול בתחומי הסיכון של ילדים ובני-נוער בהלימה לצרכי אוכלוסייה מקומיים.

ב. שותפות בין ארגונית: הטיפול בסיכון באשר הוא מצריך שילוב כוחות. בכל אחת מהתוכניות מצוי אתגר, פעמים מורכב ליישום, לשותפות בין-ארגונית ובין-מקצועית.

קריאת מתווי התוכניות מבליטה את חשיבות הכלתם של שיקולי בריאות-נפש במדיניות הטיפול בילדים בסיכון בישראל. השירות הפסיכולוגי חינוכי מהווה סוכנות של בריאות-נפש לילדים, הנוכחת באופן טבעי, זמין ואינהרנטי בכל רשות מקומית. מיצובו הארגוני של השירות הפסיכולוגי חינוכי מקנה לו שני יתרונות בסיסיים בכל אחת מהתוכניות: הראשון, היותו חלק מתשתית המיפוי של צרכים ושל מענים ברשות המקומית,

והשני, הפוטנציאל לשיתופי-פעולה בין-מקצועיים עם גורמי חינוך ברשות הייעוץ החינוכי וקב"סים, עם גורמי הרווחה, ועם גורמי בריאות הנפש בקהילה.

בשלב זה אמקד את המבט בשתי סוגיות הרלבנטיות לעבודתם של שירותים פסיכולוגיים חינוכיים ולדילמות בפניהן הם עומדים:

בין מניעה להתערבות: מהלכי ההפעלה של כל אחת מהתוכניות הלאומיות כוללים מרכיבים מניעתיים ומרכיבים התערבותיים. בכל אחת מהתוכניות ישנה הכרה בכך שיש להפעיל אסטרטגיות מניעתיים על-מנת להשפיע על התופעה

התכנית מובלת ברמה הלאומית על-ידי ועדת השרים למאבק באלימות בראשות השר לביטחון הפנים ומנוהלת על-ידי ועדת היגוי לאומית, שבה משתתפים נציגי כלל משרדי הממשלה העוסקים בתחום (ובכללם: משרד ראש הממשלה, משרד החינוך, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, משרד הקליטה, המשרד לענייני גמלאים, משרד המשפטים) ונציגי הקרן לידידות.

ייחודה של תכנית 'עיר ללא אלימות', הוא במורכבותה הרבה וביכולתה ליצור אורגנים לשילוב כלל הגורמים ברשות, לטובת עבודה משותפת. בבסיס התכנית נמצאת הנחת היסוד לפיה, על-מנת להתמודד עם אלימות בצורה אפקטיבית, נדרש מענה כולל והוליסטי – ולא התמקדות בתחום אחד, או בסוג אוכלוסייה מסוים. על כן, יחידת השינוי היא העיר (ולא שכונה או בית-ספר, למשל)...

מרחב היישום: בשנת 2010 הורחבה התכנית מופעלת ב- 80 רשויות מקומיות ברחבי הארץ במטרה להרחיב את התכנית לכל הרשויות המקומיות בארץ.

3. חוסן עיר

מתוך האתר של מרכז השלטון המקומי:

<http://www.masham.org.il/Pages/Projects.aspx>

במהלך מלחמת לבנון השנייה פעל מרכז השלטון המקומי בשיתוף מרכז חוסן עיר על-שם האריס, להקמת תשתיות למרכזי חוסן בצפון הארץ. לאחר המלחמה הוקמו מרכזי חוסן בצפון להובלת "מרכז חוסן", כאשר הסיוע לאוכלוסייה החווה מצוקה וחרדה בשעת חירום, נמשך גם במבצע "עופרת יצוקה" ביישובים בדרום הארץ.

מטרת התוכנית: מודל "חוסן העיר" עוסק בהערכות, התערבות ושיקום אדם, קהילה ומוסדות בשעת חירום, ומפתח לכך בשגרה תכניות בתחומי חינוך, בריאות ורווחה.

מרחב היישום: בשלב ראשון החל פיילוט ב- 13 רשויות מקומיות ולאחר מכן יורחב לכל הארץ. הפיילוט יבוצע על-ידי מרכז "חוסן" להתערבות בטרומה ואסון המוני בשיתוף רשות החירום הלאומית, פיקוד העורף ומרכז השלטון המקומי. כאמור, המענה להתמודדות עם מצבי חירום, מחייב ריכוז לאומי, תוך שילוב ותיאום מיטבי בין כלל המערכות האזרחיות בעורף וחלוקת תחומי האחריות בין מערכות השלטון המרכזיות ברמה הארצית והרשות המקומית, כאשר האחרונה מהווה ללא ספק את "לבנת היסוד" להערכות בחירום.

4. התוכנית הלאומית למניעת אובדנות

התוכנית הלאומית למניעת אובדנות גובשה על-ידי הוועדה הבין-משרדית לנושא מניעת אובדנות בראשות משרד הבריאות. היא מתייחסת לשלושה מוקדי אוכלוסייה: ילדים ובני-נוער, עולים וקשישים.

המטרה: לצמצם את תופעת ההתאבדויות בישראל. **ניהול התוכנית והשותפים בה:** אחריות ניהולית: משרד

W W W . P S Y C H I O L O G Y . O R G . I L

ולא רק על יחידים הסובלים ממנה. לדוגמא: שליש ממשאבי התוכנית הלאומית לילדים ובני-נוער בסיכון מוקדשים לגיל הרך, תוכנית עיר ללא אלימות עוסקת בשיתופי הפעולה המערכתיים-עירוניים, בבחינת גיוס האחריות העירונית לאלימות בעיר ומפעילה רכזי מוגנות בתוך בתי הספר, תוכנית חוסן מקדישה מאמצים נכבדים להכשרת מורים לעבודה עם תלמידים על תהליכי חיסון נפשי, כהטרמה להתמודדות אפשרית עם משברי חיים ו/או מצבי טראומה, ובתוכנית הלאומית למניעת אובדנות מתבצעת הכשרת שומרי-סף בתוך מערכת החינוך, שיוכלו להתריע על פי צורך על סיכון כדי להבטיח עזרה נפשית.

השירותים הפסיכולוגיים עוסקים בשגרת עבודתם ברצף שבין מניעה להתערבות. ההחלטה בדבר הקצאת פסיכולוגים לעבודה עם אוכלוסיית הגיל הרך: ילדים, הורים וגננות בחינוך הרגיל ובחינוך המיוחד, היא חלק בלתי-נפרד מסוגיה זו. האתגר להכשיר צוותי חינוך בתחום הטראומה והחוסן בשיתוף עם יועצים חינוכיים, גם היא מוכרת כהשקעה הנושאת פירות יקרים. מנגד הפסיכולוגים החינוכיים הוכשרו לפסיכותרפיה של ילדים ומערכת החינוך מתייחסת למשאב זה כשירות היקר והחסר לה מכל. כיצד אם כן מקצים את עבודתם של הפסיכולוגים למערכת החינוך במציאות זו? מהו מינון נכון?

בין השוטף לפרויקטלי: ציר זה מדגיש עוד יותר את הלבטים הארגוניים הכרוכים בעבודתו של שירות פסיכולוגי חינוכי עם תוכניות לאומיות. השירות הפסיכולוגי חינוכי עמוס במשימות שגרה בעבודתו עם מסגרות החינוך בעיר (גנים ובתי-ספר), על-פי-רוב בתנאים של מחסור בפסיכולוגים. כניסתן של תוכניות לאומיות לרשות המקומית, מביאה עמה משאבים של התוכנית, אך אינה "יולדת" אנשי מקצוע. השירות הפסיכולוגי חינוכי הוא שותף ליבה בטיפול בילדים בסיכון בכל תוכנית. כיצד אם כן, ירחיב את פעילותו, כך שהפסיכולוגים העומדים לרשותו, ייקחו חלק פעיל בתוכנית? ראוי לציין, שישנן רשויות אליהן נכנסו מספר תוכניות לאומיות במקביל. סוגיה זו מזמנת דילמה נוספת, בה השיקולים הציבוריים אינם היחידים הנמצאים על השולחן. פסיכולוגים עשויים להעדיף מקצועית פעילות זו או אחרת ובהתאם לחלק את אופן העסקתם בין התקן הציבורי להעסקה הפרויקטלית בתוכנית. עשויה להיווצר דינאמיקה של תחרות על זמן פסיכולוג בין השוטף לפרויקטלי.

לסיכום, התוכניות הלאומיות מביאות עימן ללא ספק בשורה. הן מזמנות את הרשויות המוניציפאליות לקחת אחריות על ילדים ובני נוער בסיכון, ומספקות להן תנאים להתמודדות עם תופעות קשות אלה. לשאלת החבירה, אין ספק שהשירותים הפסיכולוגיים חינוכיים חייבים לצעוד יחד עם התוכניות ועם הרשויות את הדרך, משום ערכם המוסף כסוכני בריאות-נפש אינהרנטיים ברשות המוניציפאלית ובהינתן שקידום עניינם של ילדים ובני-נוער בסיכון מצוי בנפשו האידיאולוגית והמקצועית של השירות הפסיכולוגי חינוכי.

חנה פרידמן

